

ANTROPONIMIKANING O'RGANILISH TARIXI

Sodiqova Sabohat Ilhom qizi

Xalqaro Nordik Universiteti katta o'qituvchisi
sabohatsadikova92@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17903901>

Annotatsiya. Antroponimika, ya'ni inson ismlarini o'rganish, shaxs nomenklaturasining madaniy, tarixiy va lingvistik jihatlarini o'rganadigan ajoyib sohadir. Antroponimika qadimiy nomlash an'analariidan tortib ism tanlashni shakllantiruvchi zamonaviy tendentsiyalargacha inson jamiyati, o'ziga xoslik va mulohaza haqida tushuncha beradi. Ushbu maqolada biz turli madaniyatlar va davrlardagi antroponimlarning ahamiyati va evolyutsiyasini kashf etish maqsadida onomastika hamda, xususan, antroponimikaning dunyo tilshunoslari tomonidan o'rganilish tarixi ustida mulohaza yuritimiz.

Kalit so'zlar: antropomika, ism, antroponim, onomastika, ijtimoiy, madaniy, evolyutsiya, davr.

Аннотация. Антропонимика, изучение человеческих имен, — это увлекательная область, изучающая культурные, исторические и лингвистические аспекты личной номенклатуры. От древних традиций именования до современных тенденций, определяющих выбор имени, антропонимика дает представление о человеческом обществе, идентичности и общении. В этой статье мы поразмышляем над историей ономастики и, в частности, изучением антропонимов мировыми лингвистами, чтобы раскрыть значение и эволюцию антропонимов в разных культурах и периодах.

Ключевые слова: антропомика, имя, антропоним, ономастика, социальное, культурное, эволюция, эпоха.

Abstract. Anthroponymics, the study of human names, is a fascinating field that examines the cultural, historical, and linguistic aspects of personal nomenclature. From ancient naming traditions to modern trends shaping name choice, anthroponymics provides insight into human society, identity, and communication. In this article, we will reflect on the history of onomastics and, in particular, the study of anthroponyms by world linguists in order to discover the importance and evolution of anthroponyms in different cultures and periods.

Key words: anthropomics, name, anthroponym, onomastics, social, cultural, evolution, era.

Kirish. “Onomastika” – qadimgi yunon tilidan olingan atama bo‘lib “nom berish san’ati” degan ma’noni anglatadi. Onomastika zamonaviy tilshunoslikning ahamiyatli bo‘limi bo‘lib, o‘zining terminologik apparati, muammolar doirasi, tadqiqot tarixi va o‘ziga xos tadqiqot usullari bilan jihozlangan murakkab tilshunoslik fanidir. Bu fan ismlar va nomlarning kelib chiqishi, ularning tilda asrlar davomida ishlatilishi yoki boshqa tildan o‘zlashtirilishi natijasidagi transformatsiyasini o‘rganadi [21]. Bundan kelib chiqadiki, onomastika fanining o‘rganish predmeti o‘zi nomlagan obyektini boshqa obyektlardan farqlash uchun xizmat qiluvchi onim (o‘ziga xos ism) hisoblanadi.

Onomastika tarixi, nomlarni o‘rganish, ming yilliklarni o‘z ichiga oladi va inson tili, madaniyati va jamiyati evolyutsiyasini aks ettiradi. Shumerlar va misrliklar kabi qadimgi tsivilizatsiyalar ismlarning shaxsiy o‘ziga xoslik va diniy kontekstdagi ahamiyatini tan olishgan. Klassik antik davrda mashhur yunon va rim olimlari ismlarni tizimli o‘rganishni

boshladilar, ularni mifologiya, geografiya va ijtimoiy mavqe bilan bog'lashdi. O'rta asrlarda onomastika huquqiy hujjatlar, cherkov yozuvlari va adabiy matnlardagi ilmiy hujjatlashtirilgan nomlar sifatida kengaydi. Uyg'onish davri gumanistlari Evropada nomlarni o'rganishga ta'sir ko'rsatib, klassik o'rganishga qiziqishni jonlantirdilar. Ma'rifat davri onomastikaning keyingi rivojlanishini ko'rdi, ilohiyotchi olimlar, faylasuflar va bir qator tilshunos olimlar nomlarning madaniy va lingvistik jihatlarini o'rganishdi. XIX – XX - asrlarda onomastika tilshunoslik, antropologiya, sotsiologiya va psixologiyaga tayangan holda fanlararo aloqadorlikka ega bo'ldi. Mazkur maqolada tilshunoslikning onomastika bo'limida alohida bir soha sifatida shakllangan antroponimikaning o'rganilish tarixi diaxron analiz metodi yordamida ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Shaxslarni nomlash amaliyoti ismlar katta ahamiyatga ega bo'lgan qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Ko'pgina madaniyatlarda ismlar shunchaki yorliqlar emas, balki intilishlar, oilaviy nasl yoki ijtimoiy rollarni aks ettiruvchi ma'noga ega bo'lgan. Misol uchun, qadimgi Misrda ismlar ko'pincha xudolar yoki ilohiy sifatlarga ishoralarni o'z ichiga olgan bo'lsa, o'rta asrlarda Evropada ismlar diniy e'tiqodlar va ruhoniylar bilan chambarchas bog'liq edi. Atoqli otlar haqida ma'lumotlar qadimgi yunon faylasuf va olimlari Demokrit, Geraklit, Aristotelning yozma meroslarida uchrasa-da, antroponimikaga tilshunoslikning bir yo'nalishi sifatida qarash XX asrning ikkinchi yarmiga kelibgina amalga oshdi. Umuman olganda, XVII-XIX asrlar oralig'ida nomlashda ma'lum bir farqlanish yuzaga keladi. "Nom" so'zi umumiy predmetlarni nomlash uchun, "ism" so'zi esa faqat insonga xos nom uchun ishlatila boshlagan.

XVII-XVIII asrlarda ismlar tilshunoslardan ko'ra ko'proq faylasuflarning tahlillari markazida bo'lgan. Jon Lokk o'zining "Inson tushunchalari haqida insho"sida "ism"ga shunday to'xtaladi: "Ism - bu "tugun", uning yordamida g'oyalar birlashtiriladi - ism to'g'ri bo'lmasligi mumkin, lekin baribir muloqot to'g'ri bo'la oladi (tuzatish mumkinligi sababli) - ismlar qat'iy ma'noga ega emas - faqat denotatsiya g'oyalar barqarorligiga imkon beradi" [8]. Atoqli otlar va ularning leksik ma'nosi ustida olib borilgan bahs-munozaralar haqida so'z borganda XIX asrda yashab o'tgan ingliz faylasufi G. Jozef hamda mantiqshunos olimi J.Mill olib borgan tahlillar tilga olinadi. Ilmiy manbalarda berilishicha, shu asrda yashagan Portugal tilshunos olimi Xose Leit Vaskonselva 1887-yilda birinchi bo'lib "antroponim" atamasini fanga kiritgan. Antroponim (qadimgi yunon tilidan ἄνθρωπος – inson, ὄνομα - ism) shaxsni aniqlaydigan yagona xos ism yoki tegishli ismlar to'plamidir [19]. Ushbu ta'rifga ko'ra, antroponim nafaqat shaxsning ismi, balki familiya, patronym, taxallus yoki boshqa shu kabi elementlardan tashkil topgan.

Natija va muhokamalar. Antroponimlarni o'rganish ijtimoiy va gumanitar fanlarning boshqa bir qancha yo'nalishlari uchun dolzarb bo'lganligi sababli, bir qator

fanlar, jumladan antropologiya, tarix, inson geografiyasi, sotsiologiya, geneologiya mutaxassislari antroponimika tadqiqotlari bilan shug'ullanadilar.

G'arb tilshunoslaridan Piter MakKlurning 1970 yillardan boshlab yozgan ilmiy maqolalari hozirga qadar soha tadqiqotchilari va olimlar uchun asosiy manbalardan biri bo'lib qolmoqda. Uning keng qamrovli tadqiqotlarida nomlanish qoidalari, nomlash tizimlari va shaxs ismlarining madaniy ahamiyati kabi mavzular yoritilgan. Bu tilshunos olimning ingliz onomastikasiga oid juda ko'plab maqolalari uning o'zi asos solgan Nomina ilmiy jurnalida chop etib kelinmoqda [4,5,6,7,8]. 1997-yilda yana bir tilshunos olim Skot-Smit Bannisterning "Angliyada ismlar va nomlash shakllari, 1538-1700 yillar" nomli kitobi nashr qilinib, unda Angliyada shu yillarda keng tarqalgan ismlar shakllari, nomlash yo'nalishlari turli tarixiy manbalar asosida o'rganilib tahlil qilingan [1]. Bannister mazkur davrda ism tanlashga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy, diniy va madaniy omillar haqida so'z yuritadi. [10] Bundan ko'rinib turibdiki, ismlarning foydalanish ko'lami davrlar osha o'zgarib tursada, ularni tanlashda muhim hisoblangan omillar o'zgarmasdir.

XX asrda rus tilshunosligida antroponimiyani o'rganish ilmiy yondashuvlar, metodologiya va tadqiqot yo'nalishlaridagi o'zgarishlarni aks ettirdi. Bu davrda antroponimikaga qiziqish nafaqat lingvistik jihatlar, balki sotsiologik, madaniy va siyosiy masalalar bilan ham bog'liq edi. Tadqiqotchilar inson ismlarining, jumladan, shaxs va familiyalarning kelib chiqishi va semantikasini tahlil qildilar. Ismlarning etimologiyasi va tarixiy, madaniy va lingvistik jarayonlar bilan bog'lanishiga alohida e'tibor berildi. Ismlarning ijtimoiy-madaniy vazifasi, shaxslar va guruhlarning o'ziga xosligini shakllantirishdagi roli o'rganildi. Tadqiqotchilar nomlar turli etnik va mintaqaviy guruhlarning mentaliteti va madaniy qadriyatlarini qanday aks ettirishini tahlil qilishdi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan esa ismlarning fonetik va morfologik xususiyatlari, til jarayonlari va boshqa tillar bilan o'zaro ta'sirlar sababli ismlarning o'zgarishi kabi lingvistik jihatlar o'rganildi. O.N.Trubachyov [20], N.V. Podolskaya [14], V.A. Nikonov [12,13], N.I. Tolstoy [18,19], V.D. Bondaletov [10,11], G.Yu. Sizranova [16] kabi tilshunos olimlar onomastikaning umumiy jihatlari borasida tadqiqotlar olib borishgan. Trubachyov asosan slavyan tillaridagi terminologiya, slavyanlar va qadimgi Yevropa davlatlari gidronimiyasi, toponimlariga oid izlanishlar olib borgan bo'lsa, Natalya Podolskaya sharqiy slavyan onomastikasiga oid ko'plab ilmiy tadqiqot ishlarini yozgan tilshunos filologlardandir. Aynan antroponimika sohasida esa filologiya fanlari doktori, tilshunos A.V.Superanskayaning bir qator ilmiy nashrlari, shaxsiy ismlarning lingvistik tahlillarini o'z ichiga olgan "Ударение в собственных именах в современном русском языке" (1966), "Структура имени собственного: Фонология и морфология" (1969) kabi kitoblari hamda uning hammualifligida yaratilgan lug'atlar ismlar borasidagi tadqiqotlar uchun ahamiyatli manba bo'lib xizmat qiladi. Onomastikaning nazariy muammolariga bag'ishlangan "Общая теория имени собственного" kitobida [15] esa masalaning tarixi

atroflicha yoritilgan, onomastikaning boshqa fanlar orasida tutgan o'zni, o'ziga xos nomlarning inson hayoti bilan bog'liqligi belgilab berilgan.

O'zbekiston Fanlar akademiyasida onomastika faniga oid izlanishlarni olib borish 1965-yillarda boshlangan. Tilshunos olimlar To'ra Nafasov Qashqadaryo toponimiyasini, Samariddin Qorayev Toshkent toponimiyasi hamda tarixiy nomlarni, Ernest Begmatov o'zbek antroponimiyasini o'rgana boshladilar [2]. Aynan antroponimika sohasida akademik E.Begmatov qator izlanishlar olib borgan nomshunos olim bo'lib, uning "O'zbek tili antroponimikasi" (2013) kitobi hamda sohaga oid qator maqolalar va boshqa ilmiy asarlari o'zbek tili antroponimikasini o'rganishda asosiy manba hisoblanadi.

Xulosa. Insoniyat tarixini, jamiyatlar madaniyatini tushunishda antroponimlarni o'rganish har qanday davrda ham muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Dastlab, antroponimika turli madaniyatlarda ismlarning kelib chiqishi, ya'ni, etimologiyasi hamda ularning ma'nolari bilan shug'ullangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan bu sohaning tadqiqot doirasi kengayib bordi. Jumladan, ismlar qo'llanilgan ijtimoiy, madaniy va tarixiy kontekstlarni qamrab ola boshladi. Turli davrda turli yondashuvlar orqali o'rganilganiga qaramay ismlar ijtimoiy mavqe, jamiyatdagi intilishlar, qadriyatlarga chambarchas bog'liqligi har davrdagi izlanishlar va tahlillarning asosiy xulosasi bo'lib kelgan. Bu esa ismlar qanday qilib shaxslarni madaniy merosi va ijtimoiy kontekstlari bilan bog'laydigan lingvistik artefakt bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi, shaxsiyatning shakllanishi va ijtimoiy dinamika haqidagi tushunchamizni boyitadi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Bannister, S.S. *Names and naming patterns in England, 1538-1700*. Clarendon Press, 1997.
2. Begmatov, E.A. *O'zbek tili antroponimikasi*. – Toshkent, "Fan", 2013.
3. Locke, J. *An Essay Concerning Human Understanding*, 1690 (<https://philosophy-science-humanities-controversies.com>)
4. McClure, P. *Nicknames and petnames: linguistic forms and social contexts*. Nomina 5, 63–76, 1981.
5. McClure, P. *The interpretation of Middle English nicknames*. Nomina 5, 95– 104, 1981.
6. McClure, P. *The origin of the surname Waterer*. Nomina 6, 92, 1982.
7. McClure, P. *The names of merchants in medieval Dublin*. Nomina 19, 61–78, 1996.
8. McClure, P. *The interpretation of hypocoristic forms of Middle English baptismal names*. Nomina 21, 101–31, 1998.
9. Sodikova, S. Communicative aspect of social advertisement text. *Nordic_Press*, 2(0002), 2024.
10. Sultonova Sh., Sodiqova S. Ismlarning qo'llanilish dinamikasi sotsiomadaniy muammo sifatida //Farg'ona davlat universiteti. – 2024. – №. 4. – С. 81-83.
11. Бондалетов, В. Д. *Русская ономастика: Учеб. пособие*. - М.: [Просвещение](#), 1983. – 224с.
12. Бондалетов В. Д. *Ономастика и социолингвистика* / В. Д. Бондалетов // Антропонимика. М.: Наука, 1970. – С. 17 – 23.
13. Никонов, В. А. *Имя и общество*. [Институт этнографии](#) им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР. – М.: [Наука](#), 1974.
14. Никонов, В. А. *География фамилий*. – 3-е изд., – М.: [КомКнига](#), 2007.
15. Подольская Н.В. *Словарь русской ономастической терминологии*. Букинист, 1988.

16. Суперанская А.В. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1973.
17. Сызранова, Г.Ю. *Ономастика. Учебное пособие*. Тольятти, 2013.
18. Султонова, Ш., & Нишонова, Г. (2023). Теоретические предпосылки изучения антропонимов в переводческом аспекте. *Farg'ona davlat universiteti*, (6), 86-86.
19. Толстой, Н.И. *Заметки о славянских именах собственных и их транскрипции* // *Топономастика и транскрипция*. М., 1964. С. 103–121.
20. Толстой, Н.И. *Имя в контексте народной культуры* // *Язык о языке*. М., 2000. С. 597–624 (соавтор С.М. Толстая).
21. Трубачёв, О.Н. *Названия рек Правобережной Украины: Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация*. — М.: Наука, 1968. — 289 с
22. www.wikipedia.ru

